

4. Омаров, С. Тәуекелдерді басқару: теориясы мен тәжірибесі. Астана: Экономикалық зерттеулер институты 2021.
5. Kotter, J. P. (2012). Leading Change. Harvard Business Review Press.
6. Mintzberg, H. (2009). Managing. Berrett-Koehler Publishers.
7. Молдабаев, А. Цифрландыру және бизнестегі инновациялар. Алматы: ЖШС “Технопринт” 2022.
8. Porter, M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press 2008.

ҒТАХА 06.61.01

А. Қ. Қайыржан, А. Шмидт, А.О. Мусабекова
Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
anelsmidt@gmail.com, arujankaijan@icloud.com

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ДАМУЫ

Шағын және орта бизнес (ШОБ) кез келген елдің экономикасының маңызды секторы болып табылады. Әлемнің көптеген елдерінде ШОБ жалпы экономикалық өсуге, жұмыс орындарын құруға және халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға елеулі үлес қосып келеді [1]. ШОБ икемділігімен, инновацияларға жылдам бейімделуімен және жергілікті нарықтарды толтыру қабілетімен ерекшеленеді. Қазақстан да бұл тұрғыдан ерекшеленбейді. Елдегі ШОБ секторы экономиканың өсуінде маңызды рөл атқарады және оның дамуы экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізудегі басты құралдардың бірі болып табылады [2].

Қазақстанның стратегиялық мақсаттарының бірі – экономиканы әртараптандыру, ал ШОБ бұл бағытта басты қозғаушы күш болып саналады. Мұнай мен газға тәуелділікті азайту және түрлі салаларды дамыту үшін ШОБ секторын күшейту аса маңызды [3]. Қазақстандағы ШОБ тек сауда мен қызмет көрсету салаларында ғана емес, ауыл шаруашылығы, өндіріс, IT және туризм сияқты салаларда да қарқынды дамып келеді [4]. Соңғы жылдары мемлекет шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау үшін бірқатар шаралар қабылдап, арнайы бағдарламалар әзірледі. Олардың ішінде несиелерді субсидиялау, бизнесті оқыту бағдарламалары, салық жеңілдіктері және кәсіпкерлікті қолдау орталықтарының құрылуы маңызды рөл атқарады [5].

Бұл мақалада Қазақстандағы шағын және орта бизнестің қазіргі жағдайы, оның дамуы, негізгі көрсеткіштері мен мысалдары қарастырылады. Сонымен қатар, мемлекеттің ШОБ-ты қолдау бағытындағы шаралары және осы сектордың болашақтағы даму мүмкіндіктері туралы талқыланады. Қазақстандағы ШОБ секторы жыл сайын дамып келе жатыр. Мемлекет бұл секторды қолдау үшін түрлі бағдарламалар мен бастамалар қабылдауда. 2023 жылдың қорытындылары бойынша Қазақстандағы ШОБ үлесі елдің ішкі жалпы өнімінің (ІЖӨ) шамамен 33%-ын құрады, бұл осы саланың ел экономикасына айтарлықтай үлес қосып жатқанын көрсетеді [6].

ШОБ-тың ел экономикасындағы рөлін көрсететін бірқатар маңызды статистиканы атап өтуге болады:

- 2023 жылдың соңына қарай Қазақстанда ресми түрде тіркелген ШОБ субъектілерінің саны шамамен 1,3 миллионды құрады [4]. Бұл көрсеткіш алдыңғы жылдармен салыстырғанда тұрақты өсімді көрсетеді, және бұл сала ел экономикасындағы негізгі сегменттерінің бірі болып қала береді.

- ШОБ секторында жұмыспен қамтылған адамдар саны 3,5 миллионнан асты, бұл жұмыс күші санының елеулі бөлігін құрайды [6]. Яғни, Қазақстандағы жұмыс істеп жатқан азаматтардың шамамен үштен бірі шағын және орта бизнесте қызмет етеді, бұл халықты жұмыспен қамтудың маңызды көзі болып табылады.

- Шағын және орта бизнес арқылы жасалатын өнімдердің немесе қызметтердің көлемі жыл сайын өсіп келеді, әсіресе сауда, қызмет көрсету және өнеркәсіп секторларында белсенділік байқалады. 2023 жылы ШОБ субъектілерінің елдің жалпы ішкі өніміне қосқан үлесі 33%-дан асты, бұл ШОБ-тың Қазақстан экономикасының маңызды қозғаушы күші екенін көрсетеді [6].

ШОБ секторының дамуына Қазақстан үкіметі айтарлықтай қолдау көрсетіп келеді. Мемлекеттік деңгейде кәсіпкерлікті дамыту үшін заңнамалық негіздер жасалып, қаржылық және инфрақұрылымдық қолдау көрсету жолдары жетілдірілуде. Бірқатар мемлекеттік бағдарламалар шағын және орта бизнесті

қолдауға және дамытуға бағытталған. Солардың ішіндегі ең маңызды бастамалардың бірі - «Бизнестің жол картасы – 2025» бағдарламасы [3]. Бұл бағдарлама бірнеше бағытта жүзеге асырылып, ШОБ субъектілеріне келесі қолдау түрлерін ұсынады:

- Пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау: кәсіпкерлерге банк несиелерінің пайыздық мөлшерлемелерін төмендетуге көмектеседі, бұл бизнестің қаржылық жүктемесін азайтады.

- Банк несиелерін кепілдендіру: бұл шара, әсіресе, кепілге қоятын мүлкі жеткіліксіз кәсіпкерлерге үлкен көмек көрсетеді. Олар қажетті несиені алу мүмкіндігіне ие болады [5].

- Бизнесті оқыту және кеңес беру: кәсіпкерлерге бизнесті тиімді басқару, маркетинг, қаржы және құқықтық мәселелер бойынша кеңес беру мен оқыту курстары ұйымдастырылады.

- Шағын бизнесті дамытуға арналған инфрақұрылымдық қолдау: индустриалды аймақтар мен кәсіпкерлік орталықтар құру арқылы кәсіпкерлерге өндірісті бастауға немесе кеңейтуге қолайлы жағдайлар жасалады [5].

Бағдарламаның аясында 2023 жылы 20 000-нан астам кәсіпкерге қолдау көрсетілді. Олардың ішінде стартап жобалардан бастап, үлкен жобаларды жүзеге асырып отырған кәсіпорындарға дейін бар. Бағдарлама арқылы стартаптарға алғашқы қадамдарын жасауға мүмкіндік берілсе, орта және ірі жобаларға өндірістік қуаттарын арттыруға және жаңа нарықтарға шығуға жағдай жасалды. Мысалы, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорының қолдауымен бірқатар өндірістік және қызмет көрсету салаларында айтарлықтай өсім байқалып, олар экономикаға қосымша құн әкелуде [6].

Қазақстандағы шағын және орта бизнес секторы даму үстінде болғанымен, бірқатар қиындықтарға да тап болып отыр. Бұл кедергілер саладағы өсуді тежеп, көптеген кәсіпкерлердің толықтай дамуына кедергі жасайды. Негізгі қиындықтар мыналар:

1. Қаржыландыруға қолжетімділік.

ШОБ субъектілерінің қаржыландыру көздеріне қол жеткізуі көбіне күрделі процесс болып табылады. Банктер тарапынан кепілдеме талаптары, жоғары пайыздық мөлшерлемелер және ұзақ мерзімді несие берудің шектеулі болуы көптеген кәсіпкерлер үшін қиындық туғызады [6]. Кәсіпкерлердің көпшілігі кепілзатқа жарамды мүліктің болмауы немесе оның құны жеткіліксіздігіне байланысты қажетті қаражатты ала алмайды. Сондай-ақ, стартаптар үшін банктердің несиелік тарихқа көп мән беруі оларды қаржыландыру мүмкіндігінен айырады.

2. Инфрақұрылымдық шектеулер.

Кейбір аймақтарда бизнеске қажетті инфрақұрылым дамымаған, бұл әсіресе ауылдық жерлерде ШОБ-тың дамуын тежеуі мүмкін [7]. Ауылдық аймақтарда электр қуатының тұрақсыздығы, жолдардың нашарлығы, логистикалық қиындықтар мен жеткілікті интернеттің болмауы бизнес жүргізуді қиындатады. Бұл ШОБ субъектілерінің қалалармен салыстырғанда бәсекеге қабілеттілігін төмендетіп, олардың дамуын тежейді.

3. Құқықтық кедергілер.

Кәсіпкерлікке байланысты заңнамалар мен салықтық жүйенің күрделілігі де шағын бизнеске ауыртпалық түсіретін факторлардың бірі. Кәсіпкерлер салық есептілігін өткізу, әртүрлі лицензиялар мен рұқсаттарды алу кезінде бюрократиялық кедергілерге тап болады. Салық жүйесінің жиі өзгеруі де кәсіпкерлерге қосымша қиындықтар тудырады, себебі олар салықтық ережелерді қадағалап, өз қызметін жаңа талаптарға сай бейімдеуге мәжбүр болады [8].

4. Кәсіпкерлердің біліктілігі.

ШОБ-ты басқару мен оны дамытуға қажетті білім мен дағдылардың жетіспеушілігі де саладағы өсуді тежейді. Көптеген кәсіпкерлерде маркетинг, қаржылық жоспарлау, заңнамалық талаптар мен басқару мәселелері бойынша жеткілікті білім жоқ. Бұл олардың бизнесін тиімді жүргізуіне және ұзақ мерзімді табысқа жетуіне кедергі жасайды. Әсіресе, стартап иелеріне бизнесті тиімді басқаруға арналған білімдер мен кеңестер қажет [9].

Қазақстанда табысқа жеткен кәсіпкерлерге мысалдар келтірсек: «Green Tal» стартапы. Қазақстанда экологиялық таза өнімдер өндіруге бағытталған бизнес [8]. «Green Tal» стартапы бастапқыда тек шағын өндіріс орнында жұмыс істеп, кейіннен мемлекеттік бағдарламалардың көмегімен қаржыландыру алып, өз өндірісін кеңейтті. Қазіргі уақытта компания жергілікті және халықаралық нарыққа экологиялық өнімдер жеткізуде. Стартаптың табысы экологияға мән беретін тұтынушыларға өнім ұсынуға деген жоғары сұраныспен тікелей байланысты. Және тағы бір мысал «Koktem Group» стартапы [9]. Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіретін орта бизнес субъектісі. Компания 2010 жылы құрылған және қазір елдің түрлі аймақтарында ауыл шаруашылығы өнімдерін өсіру және қайта өңдеу бойынша жұмыс жасайды. Мемлекеттік қолдау бағдарламалары

арқылы компания заманауи технологияларды енгізіп, өнім сапасын арттырды. Бұл компанияның мысалы ауыл шаруашылығы саласындағы бизнесті дамытудың жарқын үлгісі болып табылады. Компания инновациялық шешімдерді қолдану арқылы нарықтағы орнын нығайтып, ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттырды. Осы және басқа да табысты жобалар Қазақстандағы ШОБ субъектілерінің дұрыс стратегиялар мен қолдау арқылы табысқа жету мүмкіндігі бар екенін дәлелдейді.

Қазақстандағы ШОБ дамуы аймақтар бойынша әртүрлі деңгейде жүзеге асып келеді. Мысалы, Алматы, Астана және Шымкент қалаларында шағын және орта бизнес дамудың жоғары деңгейін көрсетіп отыр. Бұл қалаларда бизнеске қолайлы инфрақұрылым, ірі нарықтарға жақындық, жоғары білімді жұмыс күші және қаржыландыруға қол жеткізу мүмкіндіктері бар. Мұндай қалаларда кәсіпкерлікке қажетті барлық ресурстар қолжетімді, сондықтан мұнда бизнес ашу және дамыту әлдеқайда жеңіл. Жоғары тұтынушылық сұраныс, қызмет көрсету мен сауда саласындағы бәсекелестіктің дамуы осы қалалардағы ШОБ-тың өркендеуіне ықпал етеді.

Алайда, ауылдық жерлерде және кішігірім қалаларда ШОБ дамуы айтарлықтай төмен деңгейде. Инфрақұрылымның әлсіздігі, нарықтың шағын болуы және қаржылық ресурстардың шектеулігі сияқты факторлар бұл аймақтардағы ШОБ-тың дамуын қиындатады. Ауылдық аймақтарда кәсіпкерлер жол, электрмен қамтамасыз ету және логистикалық желілердің дамымауы секілді инфрақұрылымдық мәселелерге тап болады. Сонымен қатар, осы аймақтарда тұтынушылық сұраныстың төмендігі және тұрғындардың табысының аздығы бизнес үшін тартымды орта қалыптастырмайды.

Мемлекет бұл мәселені шешу үшін аймақтарға бағытталған арнайы бағдарламаларды енгізіп, субсидиялар мен гранттарды ұсынуда [10]. "Ауыл – Ел бесігі", "Еңбек" бағдарламалары ауылдық жерлерде кәсіпкерлікті қолдауға бағытталған. Бұл бағдарламалар арқылы ауыл кәсіпкерлеріне несиелер беру, инфрақұрылымды дамыту және жаңа жұмыс орындарын құру мәселелері қарастырылуда. Атап айтқанда, "Бизнестің жол картасы – 2025" бағдарламасы аймақтардағы кәсіпкерлерге қолайлы жағдай жасауға бағытталған шаралармен бірге келеді, олар пайыздық мөлшерлемені субсидиялау, инфрақұрылымдық қолдау көрсету және кәсіпкерлерді оқыту сияқты бағыттарды қамтиды.

Қазақстандағы шағын және орта бизнестің дамуы ел экономикасы үшін стратегиялық маңызды бағыт болып табылады. ШОБ секторы жұмыс орындарын құруға, ішкі нарықтың дамуына және экономиканың әртараптандырылуына елеулі үлес қосады. Көптеген сарапшылар Қазақстанның экономикалық тұрақтылығы мен дамуының негізгі факторларының бірі ретінде ШОБ секторының әлеуетін айтады. Мемлекеттік қолдау бағдарламалары және кәсіпкерлік мәдениеттің дамуы бұл секторды одан әрі нығайтуға мүмкіндік береді.

Алдағы уақытта, қаржыландыруды жақсарту, инфрақұрылымды дамыту және кәсіпкерлерге арналған құқықтық ортаны жеңілдету арқылы Қазақстандағы ШОБ секторының әлеуетін толық іске асыруға болады. Бұл шаралар кәсіпкерлердің жаңа идеялар мен жобаларды жүзеге асыруына жағдай жасай отырып, жалпы экономикалық өсуге оң ықпалын тигізеді. ШОБ секторын қолдау елдің экономикалық құрылымын әртараптандыруды жалғастырумен қатар, аймақтық теңсіздікті жоюға да мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік. Қазақстан халқына жолдау. – Астана, 2017.
2. Әділов Б. Қазақстан экономикасын әртараптандырудағы шағын және орта бизнестің рөлі. Экономикалық шолу. 2023.
3. "Бизнестің жол картасы – 2025" бағдарламасы. ҚР Ұлттық экономика министрлігі.
4. Қазақстан Республикасының Статистика комитеті. Шағын және орта бизнес бойынша статистикалық деректер, 2023.
5. Қазақстандағы кәсіпкерлікті дамыту қоры "Даму" есебі, 2023.
6. Сапарова М. Ауылдық жерлердегі ШОБ дамуы: мәселелері және шешу жолдары. Экономика және Бизнес журналы, 2022.
7. "Ауыл – Ел бесігі" бағдарламасы. ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі.
8. Green Tal стартапы: экологиялық өнімдер өндірісі. Forbes Kazakhstan, 2023.
9. Koktem Group компаниясы туралы мәліметтер. Ауыл шаруашылығының дамуы. KazAgroTimes, 2023.
10. Қазақстанның стратегиялық даму жоспары – 2050. ҚР Үкіметі.